

Tranziția: va mai fi sociologia românească la fel?

Cătălin Zamfir*

Institutul de Cercetare a Calității Vieții, București

Abstract: *The transition societies find sociology unprepared to explain the global societies. The sociologists, both in the West and those from the transition countries, share a paradigm which distorted their explanative capacity: explanation by project. The transition society is considered to be a project accomplished to a specific extent, or an accomplishment of its imperfection. The project which directed the entire transition took place of theory of the transition society. The analysis relies on a multi-structural paradigm of the complex social systems. The transition society cannot be explained as a degree of accomplishment of the pattern of the successful capitalism, rather as a confrontation/balancing of several structural trends. The project of transition represents a structural trend. In competition with this one, we may also identify another structural trend generated by the social structure of the transition, different from that of the classical capitalist societies. In transition, the political class holds the actual power, in coalition with the new developing capitalists and with the top officials of the public system. The bulk of the profit doesn't come from the economic activity, rather from exploiting the resources of the state. The profile of the transition state can be explained better in its hypostasis of neo-feudal state.*

Keywords: multi-structural system; structural trends; feudal state; transition.

Cuvinte-cheie: sistem multi-structural; tendințe structurale; stat feudal; tranziție.

Surpriza sociologului

Societățile în tranziție găsesc sociologia într-o stare de dificultate explicativă, mai ales la nivelul macrosociologiei, al explicării societăților globale. Sociologii, atât din Occident, cât și cei din țările în tranziție, au împărtășit o paradigmă care s-a dovedit a le distorsiona capacitatea explicativă: *iluzia transferului neproblematic*. Tranziția a părut a fi un proces macro de

schimbare foarte clar: se trece de la o societate, cea comunistă, la un alt model, cel al societăților capitaliste occidentale, care s-a probat a fi de succes. Transferul modelului de realizat nu este problematic. El nu este un vis, o utopie, în sensul original al termenului de *loc de nicăieri*, care pare dezirabil, dar nu a fost probat nicăieri. E un model probat care este doar **transferat**. Și procesul de transfer va fi el însuși de succes. Ce este tranziția? Un proces de asi-

---

* Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Academia Română, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711, București, România. E-mail: catalin.basarab@gmail.com.

milare a modelului de organizare social-economică a Occidentului.

Aplicarea acestei paradigme oferea o explicație simplă a *realității în tranziție*: este o etapă a implementării modelului, un grad de realizare a acestuia. Și, pe măsură ce transferul avansează, discrepanța dintre ce se așteaptă și ce s-a realizat este în descreștere. Ne apropiem pas cu pas de tipul occidental de capitalism.

Dinamica reală a societății noastre infirmă această predicție. Devine tot mai clar că problema e mult mai complicată decât ne așteptam: implementarea unui model preluat dintr-o realitate la *o realitate diferită* creează surprize. Societatea actuală, e de fapt, rezultatul interacțiunii dintre realitatea existentă și modelul introdus.

Ce s-a întâmplat în cei 22 de ani de tranziție a României infirmă dramatic schemele explicative care ne-au dominat, inclusiv cele ale sociologiei.

Paradigma sistemelor sociale

Societatea ca sistem

În construirea sociologiei ca știință a societății s-a prefigurat o paradigmă sistemică, structural-funcțională, care însă a fost asimilată doar parțial în masa sociologiei. Teoretic, societatea pare a fi, dincolo de orice îndoială, un sistem și deci trebuie tratată ca atare, dar paradigma sistemului social nu a dus la o teorie elaborată, rămânând mai mult o intenție schițată, nefinalizată.

S-a impus ideea că toate componentele unei societăți formează un sistem, cu relații de interdependență: schimbarea într-un punct al sistemului produce schimbări determinate în toate celelalte elemente ale sistemului, sau întâmpină rezistența masei sistemului, care anulează tentativa de schimbare.

Pasul doi al paradigmei: ideea de **structură**. Sintetic spus, *structura este legea*

interdependenței elementelor sistemului. Structura e deci, cum formula Jean Piaget, *legea de transformare a sistemului*. Pentru că interdependența componentelor sistemului tinde spre o stare de echilibru, structura sistemului poate fi definită și ca lege a echilibrării, ca stare de echilibru spre care interdependența tinde.

Două strategii ale explicației structurale a realității sociale

1. Strategia empiristă. Societatea este o realitate existentă. Misiunea sociologului e de a descrie varietatea componentelor societății și de a identifica relațiile dintre ele. Dar un asemenea program de descriere a realității sociale se desfășoară în timp. La un moment dat, realitatea socială apare mai degrabă ca un *caleidoscop*: cioburi de realitate cu schițe ale relațiilor dintre ele, de parte de a fi o imagine structurată. Imaginea societății existente poate fi găsită într-un *tratat de sociologie*: o mulțime de capitole, fiecare dedicat unei părți a realității cu logica sa: economia, sistemul politic, statul, grupurile sociale, problemele cu care societatea se confruntă (delicvența cu instituțiile care încearcă să o controleze, sărăcia, etniile și relațiile dintre grupurile etnice), războiul și pacea, arta etc. Imaginea generală este mulțimea componentelor vieții sociale cu conectări care nu sunt foarte clare, dar care urmează a fi identificate. Această imagine-caleidoscop presupune că există relații de interdependență între mulțimea de fapte sociale, care urmează a fi identificate empiric. Se presupune că în spatele varietății există o structură organizatoare care urmează a fi identificată pas cu pas.

2. Strategia constructivă. Știința trebuie să formuleze modele teoretice ipotetice despre sistemele sociale și structurile lor.

Primul model teoretic de amploare i se datorează lui Marx. Teoria lui Marx este o explicație structurală a societății capitaliste

a secolului al XIX-lea. Ea a fost contestată, dar rămâne ca un model de teorie puternică. Pe scurt, acest model este o construcție pornind de la sistemul economic, considerat baza întregii organizări sociale. Economia este un sistem social de organizare a producției și distribuției în care se constituie relațiile sociale fundamentale: relațiile economice. Pe baza acestor relații se constituie *suprastructura*: statul, sistemul juridic, morală. Profilul societății e dat de configurația sistemului economic.

Dincolo de criticile ideologice, există două critici solide științifice. Două ipoteze au fost infirmate. Prima: dezvoltarea forțelor de producție, caracterul lor tot mai social va duce rapid și inevitabil la înlocuirea pieței libere ca sistem de reglare a economiei cu un sistem global de coordonare/planificare a economiei. Este o „lege” structurală a interdependenței care nu a fost confirmată. Poate cândva, în anumite condiții, piața bazată pe proprietate privată, ca organizator al producției și distribuției, va fi treptat înlocuită cu o altă formă de organizare, dar nu suntem în situația de a face o predicție în această privință. O altă ipoteză infirmată a fost cea a polarizării crescute patronat/salariați. Apariția statului social a reprezentat o schimbare a sistemului care nu a fost prevăzută de Marx.

În secolul XX au mai apărut și alte tentative de construcție a unor modele teoretice ale organizării sociale. În general, ele pornesc tot de la sistemul economic. În diferite variante, profilul societății este determinat de stadiul economiei: *societăți agrare (sectorul economic primar)*, *societăți industriale (sectorul economic secundar)* și *societăți centrate pe sectorul economic terțiar, serviciile, societăți post-industriale*. Toate aceste teorii sunt constructiviste, în sensul că pornesc de la un model nucleu – economia – cu ipoteza că profilul întregii vieți sociale este determinat de acest nucleu.

O altă tentativă de construcție teoretică originează într-o paradigmă organică: so-

cietatea este un organism, oarecum similar cu cel biologic, compus din subsisteme construite pentru a realiza un set de funcții necesare vieții sociale. Tentativa cea mai elaborată i se datorează lui Talcott Parsons. El încearcă să reconstruiască imaginea societății în jurul unui model structural-funcțional¹. Deși impresionantă prin amploarea construcției teoretice, tentativa lui Parsons a fost rapid abandonată. Eu cred că motivul principal a fost că teoria sa nu a fost capabilă să genereze un câmp deschis de cercetare. Efortul lui a constat doar în a aduna cunoștințe existente și a le organiza în jurul modelului său, fără a deschide perspective de a obține noi cunoștințe. Paradigma propusă de Parsons a fost incapabilă să asimileze două caracteristici evidente empiric: **schimbarea și conflictul**. Limita structurală a modelului propus provine din însăși construcția după arhitectura biologică. Organismul biologic nu are în el schimbarea, ci există după o logică strict integrativă. Organismul biologic are tot ce îi trebuie și nu prezintă nicio tendință de schimbare structurală. El întemeiază o viziune uni-structurală a sistemelor sociale.

Tentativele marilor construcții teoretice nu au produs câmpuri noi de cercetare. Științele sociale s-au dezvoltat utilizând strategia expansiunii cercetărilor empirice, amânând marile sinteze.

Marile tentative constructive nu au adus dezvoltări, rămânând, izolate, piese în muzeul istoriei. Procesul de organizare socială și de schimbare s-a dovedit a fi mult prea complex pentru a putea fi captat cu mijloacele riguroase existente. De aceea, de regulă, nu sociologii au produs cărți despre direcția în care va merge societatea. Cărțile de mare succes, contestate metodologic de oamenii de știință, sunt mai degrabă produse de ziariști. *Șocul viitorului* de Alvin Toffler este o ilustrare de mare succes de acest tip. Sau sunt tentative ale unor personalități de mare talent care speculează dincolo de marginile științelor actuale.

O tentativă diferită de construcție a unei explicații structurale a lumii a venit din cu totul altă parte: **Clubul de la Roma**. Primul raport al Clubului de la Roma, *Limitele creșterii*, a apărut în 1972. Paradigmatic, el este un experiment extrem de interesant de analiză științifică. Analiza este tot una de sistem, dar nu de tip organicist. El se bazează pe construirea unui sistem structurat pe relații cantitative între un set de parametri/variaibile fundamentale ale vieții sociale: populația, PIB-ul, producția de alimente, resursele naturale și poluarea. Fiecare variabilă are un efect măsurabil asupra celorlalte variabile ale sistemului. Minteia umană nu poate urmări mulțimea interdependențelor. Calculatorul, o extensie a minții umane, poate să o facă dacă i se furnizează cunoștințele și presupuzițiile formulate de specialiști.

Acești parametri, împreună cu legile interdependenței lor, formează o structură fundamentală a lumii. Logica sistemului este **creșterea**. Producția crește, populația crește; resursele naturale se epuizează inevitabil – trăim pe un glob limitat –, iar poluarea va crește și ea din cauza creșterii producției și a populației.

Rezultatul acestei analize de sistem nu ne-a plăcut. Undeva, în jur de 2050, lumea intră în colaps. Creșterea nu poate continua la infinit. Orice presupuziție, oricât de optimistă ar fi ea, nu poate evita căderea întregului sistem mondial. O stare de echilibru nu e posibilă însă decât printr-o schimbare de orientare structurală: creșterea continuă este înlocuită cu celebra *creștere zero*. Numai așa lumea poate să atingă un echilibru sustenabil.

Primul raport a fost aspru criticat. De regulă, justificat. Spre sfârșitul său, programul Clubului de la Roma nu a reușit să producă o imagine mai solid construită a perspectivelor lumii. Avertismentele date sunt în substanța lor corecte, dar înțelepciunea umană va interveni modificând, nu se știe cum, cursul prezis al lumii. Programul Clubului de la Roma a contribuit

însă la introducerea unei noi perspective. În primul rând, lumea nu este un sistem stabil, ci un **sistem dinamic** care nu duce neapărat la o stare de echilibru sau la o creștere indefinită, ci posibil la colaps.

Ea a pus însă în evidență și o limită fundamentală a sociologiei actuale. Sociologia s-a născut dintr-un vis: este o știință fundamentală care înglobează toate cunoștințele pe care le produce. Sociologia s-a vrut o știință a globalității sociale care să identifice logica integrală a **vieții sociale**. Dar poate? Sociologia nu poate să construiască o imagine globală a societății sintetizând *ceea ce ea nu știe*. Cele mai multe cunoștințe specializate s-au dezvoltat în afara ei. Opțiunea Clubului: a creat echipe complexe de specialiști – demografi, economiști, specialiști în resurse, în poluare, în alimentație. În echipa soților Meadows nu cred că am văzut un sociolog. Poate a fost unul, dar nu a ocupat funcția de a realiza sinteza.

Cum și cine va putea crea o imagine globală a lumii?

Societățile în tranziție

Procesul de schimbare a unei importante părți a lumii, denumită în mod curent **tranziție**, a adus în atenție un alt tip de societate care, în opinia mea, pune științelor sociale un set de noi probleme. Voi lua în considerare cazul *societății românești în tranziție*, care oferă imaginea unei evoluții structurale posibile.

Societățile în tranziție forțează două dezvoltări importante în teoria sociologică a societăților globale: **societăți construite după un proiect și multistructuralitatea în analiza sistemelor**.

Tranziția: o construcție orientată de un proiect

Ultimele două decenii au adus o nouă problemă pentru științele sociale: **societa-**

tea rezultantă a unui proces istoric „natural” vs. societatea creată printr-un proiect.

Societățile capitaliste „clasice” sunt sisteme rezultate ale unui proces istoric de câteva secole de construcție *din aproape în aproape*, prin echilibrare continuă. Nimeni nu le-a proiectat mai întâi „pe planșetă” pentru ca apoi să le fi construit printr-un efort conjugat, orientat de vreun proiect. Societatea capitalistă actuală are o structură. Nu a construit-o nimeni, ci s-a construit singură. Starea actuală a societăților capitaliste este rezultatul unui proces de **stabilizare structurală** realizată în timp. Ele sunt sisteme **deschise**: confruntate cu mulțimea de schimbări din contextul extern și intern, se află într-un proces continuu de adaptare structurală, dar și de schimbare structurală.

Pentru societățile foste socialiste, „capitalismul” este un model mental conceput ca obiectiv de realizat printr-o schimbare dirijată. Capitalismul nu este aici o stare a societății, ci o stare de realizat. Elementele noii structuri sunt introduse în societatea reală, intrând în interacțiune cu cele existente și creând noi tendințe structurale.

Și societatea în tranziție este un sistem dinamic, dar altfel decât cel al unei **interdependențe naturale**, rezultatul unui proces istoric. Este un sistem **construit** după un **proiect** de organizare socială care nu decurge din logica societății foste comuniste, ci din ruptura cu aceasta. Și construcția societății în tranziție are o structură modelată în funcție de logica proiectului. Proiectul tranziției conține implementarea unei structuri importate din țările capitaliste de succes.

Societățile în tranziție sunt diferite de societățile pe baza cărora s-a dezvoltat sociologia, societățile capitaliste construite „natural”. Societățile în tranziție trebuie **explicate prin proiectul** care a orientat întregul proces de schimbare.

Proiectul tranziției, de fapt un pachet de programe de schimbare, cu o interdependență internă, cu greu poate fi expus siste-

matic într-un text. Dar el s-a coagulat rapid în conștiința colectivă și în documentele politice și ideologice. Substanța lui aparține modelului de organizare social-economică a Occidentului capitalist de succes. Modelul acestor societăți preexista tranziției în conștiința colectivă în țările comuniste ca ideal frustrant, în aerul comunicării politice și ideologice. Emisiunile pentru Est ale Occidentului – de exemplu *Europa liberă* – erau purtătoarele acestui model. Politic, prin mecanismele sale, Occidentul a furnizat de la începutul tranziției modelul societății capitaliste. Trebuie invocat și rolul activ al ambasadourilor occidentali din țările foste comuniste. Instrumentul financiar s-a dovedit extrem de eficace. Două bănci mondiale, FMI și Banca Mondială, au primit misiunea de a sprijini cu experții lor procesul de tranziție în țările foste comuniste. Cele mai importante programe de reformă ale României au fost realizate pe baza împrumuturilor făcute la Banca Mondială și orientate de expertiza acestei instituții.

Putem spune deci că programele tranziției în toate țările europene demonstrează o mare similitudine dată nu numai de modelul coerent al Occidentului, dar și de o politică coerentă de suport a Occidentului pentru țările în tranziție.

În 1990, un larg grup de specialiști români au elaborat un asemenea proiect al tranziției pentru România: **Schița tranziției la o economie de piață...** Două obiective generale au fost avansate. Primul obiectiv, schimbarea structurii economiei: de la o economie bazată pe proprietatea de stat, condusă și coordonată central, cu piața având un rol marginal, planificată, la o economie bazată pe proprietate privată, actor liber în economia de piață. Al doilea obiectiv, schimbarea sistemului politic: pluripartidist, alegeri libere, Parlamentul cu un rol central în elaborarea sistemului legislativ-instituțional. Complementar, se are în vedere „reforma” tuturor subsistemelor societății: sistemul legislativ și juri-

dic, administrația publică, învățământul, sănătatea, asistența socială. Substanța reformelor nu este clar formulată, dar ele trebuie să meargă pe asimilarea patternului societăților occidentale dezvoltate.

Societatea în tranziție nu are o structură în profunzimele ei, care ar trebui identificată prin analiza realității sociale, ci este structurată printr-un proiect. Structura societății nu trebuie identificată empiric, ci conținută vizibil în modelul de realizat prin acțiune politică.

Proiectul tranziției conține în el o „teorie structurală”: o societate modernă are mai multe componente care formează un tot structurat: economie de piață, proprietate privată ca bază a economiei, sistem politic pluripartidist, parlamentar, un sistem instituțional, un sistem de protecție socială... Este o structură funcțională? Da, pentru că empiric s-a dovedit a fi bună în practica societăților capitaliste prospere.

În consecință cum explicăm o societate în tranziție? Evident, prin proiectul care este implementat. Realitatea societății în tranziție este *stadiul* sau *gradul* de realizare a proiectului. Această strategie explicativă este dominantă. Evident, realitatea este diferită de proiect și de societățile capitaliste occidentale de unde s-a preluat proiectul. Decalajul dintre proiect și realitate este explicabil prin „franjuri” marginale: dificultățile de aplicare, rezistențele, limitele de competență etc. Ele sunt efecte *extrinseci* proiectului, care nu fac parte din structura propriu-zisă a acestuia.

Acest tip de explicare ducea la o predicție de anvergură: la începutul procesului, decalajul dintre proiect și realitatea rezultată va fi mare; în timp, decalajul va fi diminuat până la eliminare.

După 22 de ani de tranziție, situația este mai degrabă confuză. Evident, s-au acumulat schimbările promovate de proiect. Dar există derapaje inexplicabile, stări sociale care nu se datorează nici supraviețuirii structurii comuniste, nici gradului de implementare a proiectului. **Explicarea**

prin proiect se dovedește tot mai nesatisfăcătoare. Surpriza este că societatea rezultată din procesul tranziției este diferită de proiectul care a stat la baza acesteia.

Literatura dedicată societăților în tranziție a suferit de o eroare fundamentală: a confundat **structura reală** a societății în tranziție, pe care omul de știință ar trebui să o identifice prin cercetarea realității, cu **proiectul de reconstrucție socială elaborat politic**. Textele despre societatea românească, mai ales cele produse în Occident, suferă încă de o profundă contagiune ideologică, de confundarea realității rezultate cu proiectul de schimbare.

Ipoteza acestui studiu este că societățile în tranziție sunt structural diferite de proiectul politic care le-a orientat tranziția. Diferențele structurale sunt nu numai de „nivel” de dezvoltare sau de stadiu al tranziției, ci vorbim și de **diferențe de proces** de construcție și **diferențe de configurație socială** rezultată.

Tranziția și revoluția comunistă

Secolul XX oferă două experiențe de societăți construite pe bază de proiect: societățile în tranziție, dar și societățile comuniste. Dincolo de diferențele mari dintre societățile în tranziție și societățile comuniste, există unele similitudini structurale provenite din înseși caracteristicile generale ale construirii pe bază de proiect.

Ambele cazuri pun o problemă comună: nu putem explica realitatea rezultată pe baza proiectului care a stat la baza construirii lor. Societățile comuniste reale sunt diferite fundamental de proiectul comunist elaborat de Lenin, pe baza unor principii formulate de Marx și Engels, și schimbat substanțial, prin aplicare, de Stalin. Interacțiunea proiectului cu realitatea în care a fost implementat a generat o realitate diferită. Foarte mult din realitatea rezultată nu poate fi explicată prin proiectul inițial.

Același lucru se întâmplă și cu tranziția. Explicația prin proiect domină conștiința

ideologică a societăților de acest tip. Imaginea „oficială” despre sine a acestor societăți este structurată pe modelul de realizat, iar realitatea la un moment dat este diferită de schema voluntaristă, este altceva decât un stadiu/grad de realizare a proiectului.

Sociologia, dacă se vrea o știință a realității societății românești în tranziție, trebuie să dezvolte un program de cercetare în care proiectul tranziției și acțiunea de implementare a lui să reprezinte doar o parte a explicației.

Tranziția: un sistem uni- sau multistructural?

Sociologia românească trebuie să ia în considerare o nouă întrebare epistemologică crucială: societatea românească este un sistem caracterizat printr-o singură structură profundă care ordonează, într-un ansamblu coerent, întreaga realitate sau prin mai multe tendințe structurale competitive?

Epistemologia tradițională a fost dominată de paradigma sistemului cu o singură structură. Corpul biologic sugerează un asemenea model. Explicarea societății capitaliste furnizată standard de strategia empiristă promovează aceeași paradigmă: evoluția istorică duce la un sistem integrat, cu o adaptare reciprocă a componentelor, generând o stare stabilă, dominată de o singură structură. Tranziția este orientată de un proiect de reformă globală a societății românești rezultând din transferul modelului occidental. E drept, paradigma sistemului uni-structural a fost mereu suspectată de conservatorism ideologic.

Societățile, prezentând un grad ridicat de complexitate, sunt doar excepțional sisteme **unistructurale**, de regulă fiind **multistructurale**. Ele ar putea fi descrise deci mai adecvat de o **paradigmă multi-structurală**: sistemul este rezultatul competiției între două sau mai multe **tendințe structurale**. Fiecare structură tinde să preseze pentru promovarea propriei logici structu-

rale, prin limitarea/excluderea celorlalte tendințe structurale sau adaptarea reciprocă, „negocierea” între tendințele structurale, realizând un echilibru fragil între ele.

O societate pluralistă, cu interese sociale preconstituite politicului, se exprimă prin mecanismele democrației. Grupurile sociale dezvoltă viziuni proprii de organizare socială globală sau a sectoarelor sociale în care sunt interesate, exprimate în programe politice distincte. Opțiunile structurale sunt promovate prin vot, prin presiune politică, prin negocieri politice și care se assemblează prin mecanismele sistemului democratic.

O societate în tranziție este cu siguranță un caz paradigmatic pentru o abordare multi-structurală, prezentând o dinamică activă, cu tensiuni, conflicte și echilibre provizorii.

Societatea românească, împreună cu alte societăți „foste comuniste”, are o specificitate structurală. Este o societate **în tranziție**, o trecere de la un tip (structurală) de societate la alt tip. Dar societatea rezultată nu este un simplu amalgam de elemente ale vechii structuri și ale noii structuri. Chiar din primul an al tranziției, structura societății comuniste a fost demantelată, destructurată, rămânând doar fragmente ale ei, dar nici noua structură nu fusese încă introdusă și nu devenise funcțională, ci în curs de structurare. Schimbările de structură au generat **alte tendințe structurale**. O societate în tranziție nu este un sistem într-o stare de echilibru, ci în dezechilibru, un sistem al confruntării multiple de tendințe structurale.

Instituții similare, structuri sociale diferite

Există o diferență fundamentală între societățile capitaliste consolidate, rezultatul unei evoluții de câteva secole, și societățile în tranziție construite pe baza unui proiect de reformă. În societățile capitaliste consolidate, economia este elementul dinamic.

Economia produce resursele economice și generează puterea economică și socială. Ea generează **structura socială** compusă dintr-o pluralitate de grupuri sociale cu interese și viziuni social-politice diferite. Sistemul politic este un factor secundar. El exprimă societatea reală, configurația social-economică. **Democrația este instrumentul politic de expresie a structurii sociale reale.** Politicul exprimă „voințele” structurii social-economice. Actorii politici nu stabilesc substanța actului politic, ci găsesc mereu o structură social-economică cristalizată istoric, fiind în ultimă instanță controlați de pluralitatea actorilor economici și sociali. Lupta de clasă, care a stat în centrul teoriei marxiste a societății capitaliste a secolului al XIX-lea, reprezintă confruntarea unor tendințe structurale, exercitată cu mijloace opresive. Exercițarea puterii în relațiile dintre grupurile sociale a fost înlocuită în secolul, XX cu negocierea și ulterior cu parteneriatul. Competiția pentru resurse se dă în principal în societatea reală, și doar secundar în politică.

Societatea capitalistă de succes este un echilibru de tendințe structurale diferite: în principal patronatul, clasa salariale, micii întreprinzători; ulterior și alte grupuri sociale: rasial-etnice, femeile, persoanele cu handicap. Această societate nu este caracterizată de o structură globală, ci de structuri tendințiale distincte care tind să stabilească noi echilibre care acomodează interesele și viziunile structurale ale varietății grupurilor sociale.

Tranziția a schimbat structura economiei și a introdus sistemul instituțional „transferat” din Occident. Cadrele noi economice și ale sistemului politic sunt similare. Dar diferențele importante apar în structura socială care se exprimă și politic. **Sistemul democrat instituțional a fost greșit pe o cu totul altă structură socială decât cea din țările capitaliste clasice.**

Actorii sociali ai tranziției au o altă configurație și o altă poziție de putere față de situația din țările capitaliste tradiționale.

Structura socială a societății în tranziție

Clasa socială principală a unui sistem capitalist, proprietarii de capital, „capitaliștii” fuseseră în sistemul comunist radical și violent desființați. Ea s-a construit treptat după 1989, ca rezultat al restrukturării economiei. Clasa socială, care avea să devină economic dominantă în noul sistem, era compusă în primii ani ai tranziției doar din cei care, prin poziția lor avantajoasă „la start”, beneficiară a privatizării grăbite și utilizând oportunitățile de îmbogățire oferite de o economie și o administrație confuze și vulnerabile la corupție. Capitaliștii tranziției au dobândit o masă mare de capital, dar cu o capacitate limitată de a-l transforma în capital productiv.

Capitaliștii din Occident sunt produsul unei acumulări de capital de câteva secole și al unei capacități economice consolidate. Noii capitaliști ai tranziției sunt mai degrabă o clasă de proprietari de bani, de poziții administrativ-politice și de proprietăți, doar marginal de capacități productive. Interesul noii clase dominante economic stă mai puțin în organizarea unei activități economice profitabile, cât în exploatarea resurselor publice, în mod special a resurselor statului. Este ceea ce numesc un stat neofeudal².

Deși potențial forța puternică a noii societăți, capitaliștii sunt dependenți de sistemul politic și administrativ care controlează procesul privatizării și al distribuirii oportunităților economice.

Spre deosebire de capitaliștii inițial inexistenți, după Revoluția din 1989 s-a afirmat, ca o forță socială și politică, o masă solidă de **salariați**. În prima fază a tranziției, salariații, reprezentați de sindicate, au constituit o putere socială și politică considerabilă. Tranziția a fost dominată inițial de un dezechilibru social de putere. Salariații, numeroși și cu tradiția revoluției, și noii capitaliști în formare cu o putere economică și politică limitată.

Poziția vulnerabilă a administratorilor întreprinderilor de stat cărora li s-a acordat poziția de conducere a întreprinderilor *până la privatizare* a creat inițial un gol de autoritate, oferind o poziție importantă de putere salariaților reprezentați de sindicate. Declinul economiei a dus la declinul rapid al poziției economice și politice a salariaților.

Clasa muncitoare, numeroasă și puternică inițial, este decimată în procesul distructiv de privatizare: redusă în două decenii probabil spre un sfert din nivelul inițial. A rămas salariatul în mici întreprinderi sau în câteva mari întreprinderi cu avantaje salariale, dar în ansamblu cu o poziție fragilizată în contextul unei masive subocupări. Sindicatele salariaților industriali au căzut enorm ca putere. Ele nu mai reprezintă o forță efectivă, ci doar una simbolică.

Se afirmă însă un segment al clasei salariale, cu o putere în creștere pe fondul scăderii puterii salariaților din economia privată: salariații din sistemul public. Politica actuali guvernării de reducere masivă a statului (educație, sănătate, armată, poliție) a ostilizat pe salariații din sistemul public.

Un caz ilustrativ al procesului de îngrădire a puterii salariaților este adoptarea noului Cod al muncii. În anii '90, ca parte a structurării moderne capitaliste a României, au fost introduse prin lege mecanisme importante de promovare a intereselor salariaților în relația cu angajatorul: contractele colective de muncă, soluționarea conflictelor de muncă, tripartitismul etc. Noul cod al muncii promovează accentuat interesele angajatorului, limitând sever drepturile salariale.

Se afirmă cu o forță politică în creștere **pensionarii**. Ieșirea la pensie a segmentului vârstnic masiv al salariaților și al pensionării anticipate a creat o masă socială cu aceleași interese. Ei nu mai pot fi diminuați pe termen mediu. Probabil, segmentul cel mai organizat și mai puternic sunt pensio-

narii din sistemul militar, datorită reducerii masive a armatei, mai ales prin pensionare.

Țărănimea a fost fragmentată prin refacerea dreptului de proprietate și prin haosul politicii agrare. Ea a încetat să se manifeste ca o forță economică, socială și politică.

În procesul tranziției s-a afirmat cu o poziție socială specială ceea ce curent se numește **clasa politică**. Actorii politici, de la începutul tranziției, au avut o poziție social-economică ambiguă. Ei au dobândit imediat după Revoluție o putere politică specială.

Nu grupurile sociale din sistemul social-economic, cu interesele lor primare, ci purtătorii **Proiectului de reformă** sunt organizatorii și controlorii întregului proces de restructurare a societății. **În societățile în tranziție inițiativa schimbării structurale a întregii societăți factorul determinant este deci politicul.**

Actorii politici dețin instituțional puterea schimbării sociale. Configurația puterii politice asupra Proiectului reformei a fost de la început formată din actorii externi (Statele Unite ale Americii, Uniunea Europeană și, în principal, delegații lor, instituțiile internaționale care dirijează procesul de reformă, Banca Mondială și FMI) și actorii politici interni. Clasa politică nu exprimă o configurație de interese social-economice preexistente, ci este factorul primar al elaborării programului de schimbare social-economică. Misiunea sa este de a schimba configurația economică, în primul rând transformarea economiei bazate pe proprietate publică în proprietate privată și crearea sistemului legislativ și instituțional care reglementează noua economie privată. În al doilea rând de a schimba structurile instituționale în toate sectoarele vieții sociale. Nu este întâmplător că guvernele au avut mereu ca obiectiv **reforma**: promovarea unui nou sistem instituțional în învățământ, sănătate, în sistemul juridic. Reforma tranziției a venit mereu de sus, introdusă printr-un proces politic, inde-

pendent de sistemul de interese social-economice.

Clasa politică este factorul reformator, dar susținută de un larg suport popular. Orientarea anticomunistă a populației și înalta dezirabilitate a capitalismului occidental de succes au asigurat inițial un larg suport pentru reformă. Până acum, purtătorii Reformei s-au bucurat de un sprijin popular semnificativ.

Alături de clasa politică s-a afirmat de la început o masă importantă de manageri, mulți dintre ei proveniți din sistemul comunist. Aceștia au competența administrării economiei, în special a întreprinderilor și a conducerii economiei, a căror competență este parțial transferabilă în condițiile promovării noilor reguli de organizare a sistemului economic și social. Din această masă s-a recrutat de fapt noi oameni politici și manageri din administrarea sistemului public și a procesului de privatizare a întreprinderilor de stat.

Pe lângă monopolul asupra Reformei, clasa politică deține, practic mult mai important, controlul asupra redistribuției proprietății publice (privatizarea) și a accesului la varietatea resurselor statului. La acest proces, actorii politici au colaborat cu managerii de la vârful administrației.

Distribuția bogăției publice și controlul accesului la explozia oportunităților economice a devenit ea însăși o resursă de venituri: legal pentru noua clasă a capitaliștilor, dar, prin mecanisme legale sau pe lângă prevederile legale confuze și pentru clasa politică și managerii de vârf din administrația publică. Noii capitaliști s-au recrutat, firește, și din clasa politică.

Pe de altă parte, actorii politici sunt și ei salariați. Salariile lor sunt relativ mari, dar acestea nu pot ieși dintr-o grilă salarială publică. La început poate ei aveau veniturile cele mai mari, dar în sistemul construit de ei urma să fie minore în raport cu explozia veniturilor din procesul privatizării. Și, în plus, poziția lor salarială era fluctuantă. Jocul politic putea să arunce pe

mulți dintre ei din sistemul salarial de vârf, cu perspectiva de a depinde de un sistem și mai modest de pensii. Această poziție economică personală fragilă a clasei politice a generat o creștere a motivării acesteia de a participa la distribuția proprietății publice și a noilor oportunități economice.

Distribuția puterii și abordarea multi-structurală

Distribuția puterii în societățile în tranziție este diferită de situația din țările capitaliste clasice.

Noua clasă a capitaliștilor are o putere mai mult simbolică, dar nu una efectivă. Puterea ei poate fi exersată doar în coaliție cu actorii politici și noii administratori ai sistemului public. Inițial ei nu aveau capital încă, dar erau doar potențialii beneficiari ai privatizării capitalului de stat. Controlul economiei și al statului este exercitat în principal de clasa politică. Capitalul de privatizat este în posesia statului și controlat de actorii politici.

În virtutea acestei poziții sociale, puterea *primară* este deținută de o coaliție în centrul căreia este plasată clasa politică împreună cu managerii la vârf ai administrației publice și noua clasă capitalistă.

Conflictul dintre Proiectul tranziției și Statul neofeudal. Important să formulăm sintetic o concluzie. În societățile în tranziție nu sistemul economic, ci sistemul politic ocupă poziția centrală a accesului la resurse. Lupta socială se dă nu în economie, în viața socială „reală”, ci în viața politică. Cine deține puterea politică obține și controlul asupra singurelor surse sigure în România: nu economia, în cădere, ci bogăția publică încă rămasă și resursele obținute prin mecanismele statului.

Sistemul politic al tranziției devine spațiul de confruntare a cel puțin două mari tendințe structurale. Pe de o parte, ceea ce aș numi ***Proiectul tranziției***, promovarea modelului capitalismului occidental. În

centrul său stă, după cum am văzut, privatizarea economiei și logica *statului de drept*, susținută difuz de o pluralitate de grupuri sociale. Pe de altă parte presiunea accesului la resursele statului, proprietatea publică și a variatelor resurse ale statului, în principal la programele finanțate de stat care forțează sistemul legal și își face loc în ceea ce se numește, printr-un termen lax definit, corupția generalizată. Statul devine ținta principală a obținerii de profituri, legale, dar mai mult ilegale. Devine un stat neofeudal. Statul este dominat nu de logica statului de drept, ci rezultanta confruntării a două logici structurale: statul de drept și presiunea puternică a exploataării statului de grupurile de putere. Mai general, sistemul politic actual nu poate fi înțeles doar ca fază de implementare imperfectă a democrației de tip capitalist, ci ca o confruntare între diferite tendințe structurale, programul neofeudal fiind un actor foarte important promovând logica interesului lor. Tendințele sociale foarte importante în momentul actual, corupția și derapajul spre dictatură, sunt expresie a tendințelor neofeudale în lupta pentru obținerea punctelor de control din sistemul politic-public.

Marile procese social-economice care au caracterizat procesul de tranziție în România au făcut doar marginal obiectul de preocupare a sociologilor. Sociologia românească a fost centrată obsesiv de studii micro punctuale, caracterizată de mult empirism îngust, lipsit de prelucrare teoretică, afectată și de deficitul de înțelegere a proceselor macro social-economice. La nivel macro, sociologia a tins să accepte necritic ideologia Proiectului tranziției.

Conflictul dintre proiectele tranziției. A devenit tot mai evident faptul că România se confruntă nu cu o criză indusă dinafară, ci o profundă criză structurală social-economică și politică. În acest context este legitimă o întrebare crucială: a existat o singură Reformă posibilă sau, de la început, existau mai multe variante ale Reformei?

Nu cumva criza actuală este criza unei strategii a tranziției? Dacă problema tranziției are mai multe soluții posibile, unele mai bune, altele mai proaste, purtătorul unui Proiect al tranziției este politic contestabil în numele unui alt Proiect. Fiecare Proiect de reformă intră în competiție cu alte proiecte posibile.

Governarea actuală clamează că este purtătorul singurului Proiect de reformă corect. Instituțiile internaționale fac eroarea de a-i acorda practic necondiționat suportul politic. Unele semne de detașare de politica actuală a guvernării, nu de substanță, ci doar de unele deciziile punctuale, vin din partea instituțiilor internaționale. Dar situația este cu totul nouă. Guvernarea actuală a pierdut complet credibilitatea, coborând mai jos de 10% în suportul public și cu aceasta și strategia pe care o promovează. Pierzând suportul public și politic, guvernarea recurge tot mai mult la mecanisme de natură dictatorială: adoptarea măsurilor prin abuz de ordonanțe de urgență, procedura mult mai abuzivă a trecerii forțate a legilor fundamentale prin asumarea răspunderii de către guvern, schimbarea rolului președintelui devenit promotor al unor opțiuni politice, cu formula de *președinte jucător*, schimbarea structurii parlamentului prin utilizarea unor instrumente de șantaj, inclusiv de pregătire a unor mecanisme de manipulare a alegerilor și de fraudare a lor. În numele de a fi purtătorul Reformei se alunecă spre dictatura unui grup politic.

Ultimele evenimente amenință cu un nou conflict: între „stradă” și sistemul politic în ansamblul său. Strada cere demisia președintelui și a guvernării. Dar nu pare a acorda un cec în alb nici opoziției. Opoziția nu mai poate oferi doar o guvernare mai bună în interiorul Proiectului anterior, ci o schimbare mult mai profundă. Ea este presată să adopte o poziție mult mai radicală decât era dispusă la început. Până acum, în istoria tranziției schimbarea guvernării, prin alegeri, a însemnat nu schimbări profunde de Proiect, ci mai degrabă o mai bu-

nă administrare a acestuia. Cred că presiunea străzii formulează tot mai clar o întrebare nouă: actuala opoziție politică este suficient de radicală așa cum populația se așteaptă, sau oferă doar o nouă administrare, eventual mai bună, a aceluiași tip de guvernare?

Confuzia ideologică provocată de identificarea contestării guvernării actuale cu contestarea a însăși Reformei este în acest moment crucial extrem de periculoasă.

Note

¹ O rezumare a teoriei lui Parsons și a altor teorii structural-funcționaliste poate fi găsită în Zamfir, E. (1975) *Modelul sistemic în sociologie și antropologia culturală*. București: Științifică.

Bibliografie

Băltătescu, S. (2011) Condamnați la fericire sau suspecti de nemulțumiți: ideologia comunistă și post-comunistă și calitatea subiectivă a vieții, în V. Boari, A. Câmpeanu, S. Gherghina (coord.), *Proiectul uman comunist: de la discursul ideologic la realitățile sociale*. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană.

Mărginean, I., Precupețu, I., Dumitru, M., Mihalache, F.F., Mihăilescu, A., Neagu, G., Popescu, R., Preoteasa, A. M., Tufă, L. și Vasile, M. (2010) *Raportul social al ICCV Nr. 2: Cercetarea calității vieții în România 2010*. București: ICCV.

Pasti, V. (1995) *România în tranziție. Căderea în viitor*. București: Nemira.

Pasti, V. (2006) *Noul capitalism românesc*. Iași: Polirom.

Stanciu, M. și Mihăilescu, A. (2011) *Raportul social al ICCV Nr. 4: Starea sărăciei în România în context european*. București: ICCV.

În concluzie doresc doar să formulez un răspuns la problema deschisă de titlul studiului: deficitul analizei științifice la nivelul macrosocial este sursa unei crize potențiale a sociologiei românești. O reorientare printr-o abordare echilibrată macro/mediu/micro este vitală pentru o relansare a productivității sociologice.

² Mai pe larg în Zamfir, C. (2011) *Raportul social al ICCV Nr. 5: Ce fel de tranziție vrem? Analiza critică a tranziției II*. București: ICCV.

Zamfir, C. (2004) *Analiza critică a tranziției. Ce va fi după?*. Iași: Polirom.

Zamfir, C., Iulian, S., Ilie, S. (coord.), Humă, C., Mărginean, I., Mihăilescu, A., Precupețu, I., Preoteasa, A.M., Scutaru, C., Tomescu, C., Stanciu, M., Vasile, M., și Zamfir, E. (2010) *Raportul social al ICCV: Nr. 1. După 20 de ani: Opțiuni pentru România*. București: ICCV.

Zamfir, C., Ilie, S., Scutaru, C., Stănescu, I. și Zamfir, E. (2011) *Raportul social al ICCV Nr. 3: România: răspunsuri la criză*. București: ICCV.

Zamfir, C. (2012) *Raportul social al ICCV Nr. 5: Ce fel de tranziție vrem? Analiza critică a tranziției II*. București: ICCV.

Zamfir, E. (1975) *Modelul sistemic în sociologie și antropologia culturală*. București: Științifică.

Primit la redacție: decembrie, 2011